

Nafarroa Oinez 2009 eta Euskaltzaindia

Etxarri Aranatz, 2009-IX-25

Agurra

MARIÑELARENA, Muxi
Andra Mari Ikastolako zuzendaria

Ageriko ekitaldia

Arratsalde on guztioi.

Ongi etorriak *Nafarroa Oinez 09* eta Euskaltzaindiak elkarlanean antolatutako ekitaldi honetara.

Dakizuenez, hiru dira aurtengo *Nafarroa Oinez*-en helburuak. Batetik, ikastetxe berria eraiki ahal izateko finantzaketa bide izatea, bestetik euskara, gure hizkuntza sustatzea eta azkenik, hizkuntza gutxitu eta gutxiagotuen aldeko aldarrikapen gunea izatea.

Azken bi hauetan, hau da, mintzairarekin lotuak daudenak, Euskaltzaindiak zeresan handia du, bera baita gure hizkuntzaz arduratzen den Euskal Herriko erakunde goren, gure hizkuntzaren enbor zaharrari bizi berria emateko, bere garapena zaintzeko eta zuzentzeko sortua; hizkuntzaren beraren ikerketaren bidean sor daitezkeen arazoei adorez eta maitasunez ekiteko.

Ohore bat izan da guretzat gaur Euskaltzaindiaren *Euskararen Historia Soziala* proiektuaren *Jarraipen* batzordea, *Sustapen* batzordea eta *Zuzendaritza* gure artean izatea. Eskerrik beroenak eta Zorionak 90 urte hauetan egindako lanarengatik.

Aurkezpena

URZELAI, Pello

Andra Mari Ikastolako lehendakariordea

Ekitaldi honi euskaltzain urgazlea den Jose Luis Erdozia etxarriarrak emango dio hasiera, Sakanako betiko hitzak erabiltzeko gomendioak eta argibideak emanez.

Jarraian Pello Urzelai, Andra Mari ikastolako lehendakariordeak, Jose Mari Satrustegi euskaltzain zenaren omenez bi hitz egingo ditu.

Tarte honetan musikak izango du bere lekua, gure ikasle ohien parte hartzearekin.

Ondoren, aurten zendu den Santiago Ezkerra Beltza «*Lizarrusti*» euskaltzain urgazlearen bizitza eta lanak jasotzen dituen liburua aurkeztuko du Andres Iñigok bere prestatzaileak.

Bukatzeko, Andres Urrutia euskaltzainburuak Euskaltzaindia eta Nafarroa gaiaz hitz egingo digu.

Eta bukatzeko, ekitaldia musikaz lagunduta amaituko dugu.

Eskerrik asko

EUSKALZAINDIA
REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADEMIE DE LA LANGUE BASQUE

NAFARROA OINEZ 2009

EUSKALZAINDIA

ETXARRI ARANATZEn

irailaren **25**ean, ostiralean

EGITARAUA

10:30

**Euskaltzaindiaren Euskararen
Historia Soziala proiektuaren
jarraipen batzordearen bilera**

Udaletxean

12:00

**Euskaltzainen bisita
Andra Mari Ikastolara**

12:30

**Euskaltzaindiaren Sustapen
batzordearen bilera**

Udaletxean

16:00

**Euskaltzaindiaren
Zuzendaritza bilera**
Ikastolan

18:00

**AGERIKO
EKITALDIA**

Etzarriko Kultura Etxean

- **Agurra:**
MUXI MARIÑELARENA, Andra
Mari Ikastolako zuzendaria.
- **Aurkezpena:**
PELLO URZELAI, Andra Mari
Ikastolako lehendakariordea.
- **Sakanako hitzekin jolasean.**
Hizlaria: JOSE LUIS ERDOZIA,
euskaltzain urgazlea.
- **Jose Mari Satrustegi gogoan.**
Hizlaria: PELLO URZELAI,
Andra Mari Ikastolako
lehendakariordea.
- **Kanta.**
LUR ETA AMETS LARRAZA,
Andra Mari Ikastolako ikasle
ohiak.
- **Santiago Ezkerra "Lizarrusti".**
Bizitza eta lanak liburua.
Aurkezlea: ANDRÉS IÑIGO
Euskaltzaindiaren Nafarroako
ordezkaria eta liburuaren egilea.
- **Euskaltzaindia eta Nafarroa.**
Aurkezlea: ANDRES URRUTIA,
euskaltzainburua.
- **Kanta.**
LUR ETA AMETS LARRAZA,
Andra Mari Ikastolako ikasle
ohiak.

Sakanako hitzekin jolasean

ERDOZIA MAULEON, Jose Luis
Euskaltzain urgazlea eta irakaslea,
Sakanako euskalkietan aditua

Nafarroa Oinez eta Euskaltzaindia, Ikastolen Elkarte eta Euskaltzaindia gaur hemen, Etxarri Aranatzen, elkarrekin daudela baliatuta, eta atrebentzia handia ez bada, ikastolei (*Andra Mari* ikastolari bereziki gaurkoan) hizkuntzaren inguruko zenbait burutazio eta gomendio helarazi nahi dizkiet pulpitu honetatik.

Sakanan gure aurrekoek erabili dituzten hitzak, esamoldeak eta egiturak baliatzen baditugu, euskara batua bera sendotzeaz gain, gertuagokoa ere nabarituko dugu hain beharrezkoa dugun gure hizkuntza estandarra. Helburu horiek lortzekotan, oso egokia izan daiteke batuaren eskutik ikasi ditugun hitz, esamolde eta egiturekin batera, tokian tokiko burutzapenak ere ezagutzera ematea. Eta horretara, hain zuzen, heldu da gaurko saio labur hau, hitz, esamolde zein egitura horietako zenbait, zuen aurrean aurkeztera:

Maileguak

Ohikoak dira mundu zabalean hizkuntzen arteko maileguak. Euskarak ere inguruko hizkuntzetako hitz batzuk hartu eta bereak egin ditu, gehiengotan zenbait aldaketa fonetiko medio. Horietakoak ditugu, besteak beste, *gorputz* (corpus), *txitxirio* (cicero), *auskalo* (a buscarlo), *mandatu* (mandato), *merexi* (merescere), *mesede* (merced)...

Horiek guztiak euskal lexikokoak dira eta horiekin batera Sakanan ugari dira erabiltzen diren maileguak, eta batzuk, gainera, HBn jasoak daude da-

goeneko. Beste batzuk, zalantzarik ez izan, beranduago edo goizago, toki berean eginen dute lekua:

eskartzela («scarsella» italieratik, «bolsa de peregrino o de mendigo», gaztelaniaz «escarcela») Bizkarretik zintzilik eramateko poltsa. Egun HBn jaso dagoen *bizkar(-)zorro* bezain egokia.

Txerriyek basuen uraitzen giñuzkiyenien, eskartzera artabikorres beteik yamaten giñuben.

(Txerriak basoan edukitzen genituenean, eskartzela arto-bikorrez beterik eramaten genuen!)

lijito («licitum» latinetik) Zuzenbidearen araberakoa, benetakoa.

Bazan garaye! Azkenien meiku lijitue bieldu dugubie!

(Bazen garaia! Azkenean mediku lijittoa bidali digute!)

martingala («martigale» frantsesetik, «martingala» gaztelaniaz) Amarrua, maltzurkeria, azpijokoa.

Ez ttuzu guaño orren martingalak ezautzen!

(Ez dituzu oraino horren martingalak ezagutzen!)

materia HBn ere bai. Zornea. Zauria gaiztotu eta bertan sortzen den gai horiska.

Ebate erabat geiztotuik zikonet, mateye dayola!

(Ebakia erabat gaiztoturik zaukanat, materia dariola!)

maratila («tarabilla») HBn ere bai. Ateak ixteko ziri edo kisketa. Meta-tesia eta b/m kontsonante txandaketa jasan ditu. Dardarkari samurraren galera ere bai Sakanan.

Eyeiz be gelan sartuko biak ez badau nei, matille zikok ta!

(Ez haiz bere gelan sartuko berak ez badu nahi, maratila zaukak eta!)

patrifilio («patri + filio» latinetik) Azken hitzak, amaiera, heriotza.

Ola segitzen badek, laster aittuko ttuk patrifiliyuek!

(Horrela segitzen baduk, laster adituko dituk patrifilioak!)

perlesia («paralisis») HBn ere bai. Elbarria. Hitz sinkopatua da, hitz barruko kontsonanteen arteko bokala galdu du.

Perlesiyek jota zioik, gerritti bia ezin muittus!
(Perlesiak jota zagok, gerritik behera ezin mugituz!)

taranta («attarantare» italieratik) Ulertzeko zaila den jarrera, erokeria. Corominasek (2000) hala dio <tarántula> sarreran: «Morder (la tarántula) causando trastornos nerviosos».

Oik die, oik, tarantak dazkazunak!
(Horiek dira, horiek, tarantak dauzkazunak!)

Berrezarpen lexikala

Euskara, hizkuntza zaharra izanik eta euskaldunon eginbeharrak mendeetan zehar aldatuz joan direnez, hainbat hitzen jatorrizko esanahia egokitzen joan da zeregin berrietara. Horien artean, ezagunak ditugu **ardatz**, **hausnartu** eta **jorratu** bezalakoak. Horrela, esate baterako, jatorriz «abere belarjaleen ekintza» baino adierazten ez zuenak, «gogoeta egin» edo «ongi pentsatu eta aztertu» ere adierazten du aspaldian. Bide beretik, soroko eremura mugatzen zena, «edozein gai landu» adierazteko ere erabiltzen da eta, horrexegatik, beste hainbeste hitz balia daitezke egungo kontzeptu berriak azaltzeko:

iragotu (*irautu*, Isidora Iza Huizi etxarriarrari hartua). Kale gorrian, eguraldiaren mendean, denbora asko eman ondoren, egurra erabat belzturik, sutarako ere balio ez duela, gelditu. Juan San Martin zenak (Zuazo, 2005, 214), Eibarren burdin langintzari loturik, *irautu* <revenir> jaso zuen. OEHk bestalde, *iragotu* sarrera dakar, horrela azaldurik: «<Revenir el acero después del temple, hasta irisarlo>... Etxba *Eib*».

Gaur egun, Eibarren eta Etxarri Aranatzan adierazitako kontzeptua azaltzeko *zaharkitu* erabiltzen da, baina ez du nire ustean zehatz-mehatz kontzeptu hori bera ordezkatzeko eta hemen aipatutakoa, *iragotu*, egokiagoa izan daiteke «egungo beharretarako eze-goki», hots, «obsoleto» kontzeptua, adierazteko.

Iguel dek egurroi expadook subai botatzen, irautuik ziok ta!
Iguel dek ordenadorioi arriken botatzen badek, irautuik ziok ta!
 (Iguel duk egur hori ez badiok suari botatzen, iragoturik zagok eta!)

(Iguel duk ordenadore hori harrika botatzen baduk, iragoturik zagok eta!)

pertzeko Pertzean prestaturiko janaria animaliadako, inolako ongailurik gabea, beheko suko larazetik zintzilik egosita baino ez. Gizakiondako ezegoki suertatzen denari ere horrela esaten zaio. Beraz «zabor janaria» delakoa adierazteko balia dezakegu.

Aunbeste paatu ta pertzekue besteik ez ziegubiek eman ostatubortan!
Ala ziek Ameiketean okelak ezin jasos, pertzekue besteik eye jaten da!
 (Hainbeste pagatu eta pertzekoa besterik ez zigutek eman ostatu horretan!)

(Hala zaudek Ameriketean okelak ezin jasoz, pertzekoa besterik ez ditek jaten eta!)

porka Gai baten multzoa adierazten du. Gaztelaniako «horca», «sarta», «ristra» eta «racimo» hitzak ordezkatzen ditu: *artaporka*, *matsporka* (baita *matspo(r)killo* ere), *batxuioporka*, *izporka* (izen eta izenondo). OEHn modu ezberdinetan dago jasoa, baina esanahi berarekin: *morka*, *borka* (AN-ulz, Sal, R), *porka* (G-nav, AN, B). Hitz hau egokia izan daiteke jatorri bereko gai multzoak adierazteko, hala nola, *izar-porka* (konstelazio, izar-multzo HBn) edo *argi-porka* (lanpara HBn, berezi gabe bonbilla bakarrekoa edo gehiagokoa den ala ez).

Amiñan etxia faten beiz, an ikusko ttun artaporkak txintziliken!
Amiñan etxia faten beiz, an ikusko den izugarisiko argiporka txintziliken!
 (Amiñaren etxera joaten bahaiz, han ikusiko ditun arto-porkak zintzilik!)

(Amiñaren etxera joaten bahaiz, han ikusiko dun izugarizko argiporka zintzilik!)

potokeria Litxarrerria. Jatorria potoan saltzen ziren elikagaietan dauka. XX. mendeko bigarren erdiaren hasieran, eguneroko jakiak ez zirenak adierazteko erabiltzen zen. Gaur egun, litxarrerria edo haurren artean horren zabaldua den «txutxe» hitza ordezka dezake.

Gu aurrek iyendetan potokeyeki engeñetzen dau tripe!
(Gure haurrak igandeetan potokeriekin engainatzen du tripa!)

lepagaineko, lepatxikiko Lepo atzealdean emandako kolpe txikia. Gazteek maiz erabiltzen duten «colleja» hitzaren ordez erabili beharko litzateke.

Ezpeiz belexe ixiltzen, lepageñekuat emanen dubet!
(Ez bahaiz berehalaxe isiltzen, lepagaineko bat emanen diat!)

Esamolde, lokuzio eta perifrasiak

Asko eta asko dira Sakanan erabili izan diren esamolde eta aditz-lokuzio zein perifrasiak, baina ahaztuak ditugu horietako gehienak dagoeneko. Hemen, gaurkoan, batzuk baino ez ditut azalduko, denboraren muga dela eta:

ametsetako odolkia (idolo, gogoko pertsona)
joare hotsak aditu («oir campanas»)
aho zulora begira egon (adurra dariola norbaiti begira)
ahotik hortzera (bat-batean, pentsatu gabe)
Ai hau pena nik! (Ai ene!)
ez ahuntzetarako, ez arditarako (ez baterako, ez besterako; noraezean)
atzeneko aztalkak egin («estirar la pata»)
gezurra zutik bota (inolako lotsarik gabe, begi bistako gezurra esan)
gezurra egiaren kolorean esan (egia benetakoa balitz bezala)
gingirinetan jarri/egon (suak harturik jarri/egon)
irrikatzen egon (gogo biziz egon)
Inon direnak! (Ez da posible!)

Izorra hadi eta hago! (*Izorrai!*)

leher egiten egon (zerbaiten edo norbaiten zain, oso urduri egon)

lehertuko bada ere (edozein modutara ere, nolana ere)

lihoak adina hartu/eman (jipoi handia hartu/eman)

urdindu arte eman (jipoi handia)

luzegarriak eman (luzamenduetan ibili)

Hobe duk hutsa! (abisua edo mehatxua, «¡Más te vale!»)

orpo-orpoetan eduki (ia gainean eduki)

hotzak/goseak garbitzen egon (hotz/gose handia izan)

Zakurraren ipurdira! (popatik hartzera)

zartana baino eroago/harroago (oso ero/harro)

Auzomotojorik! (gogoko gertaera baten zain, erabat harroturik)

zotzera bota (zozketatu, Leon Kastillo bota)

Sakanako zenbait hitzen erabilera hobeste aldera

Lexikoarekin ere, esamoldeei buruz nioena errepika daiteke eta, hemen-txe, lagin bat baino ez dut aurkezten, hizki beltz eta estañes Sakanako bertakoa azpaimarratuz eta hizki arruntean gehien erabiltzen dena testu liburuetan eta «batuan» ari garela erakutsi nahi dugunean:

ilaje = kalpar («greña»)

katamar(ru)ka = herrestan

katagorri = urtxintxa

katalingorri = marigorringo

kardamotz = eguzkilore, ekilore

amiña = amona

apez = apaiz

ale bat ere ez, alerik ere ez = inor ere ez

txirrinta, onguramin = gurari, nahiera

maindire = izara
barne = barru
biboro (bibiro HBn) = biki
esnatu = itzarri
esnagailu = iratzargailu
ezkontza = eztei
besape = galtzarbe
iraztor = iratze = ira = garo
izeba = izeko
ostots = trumoi
oinaztura = tximista
lasterka = korrika
ohatze = ohe
baratxuri = berakatz
txindila = dilista
txitxirio = garbantzu
neskato = neskatxa
jolastu = olgatu
apar = bits
aratxe = txahal
pixa = txiza
txindurri = inurri
ikurka-makurka = sigi-saga
galtzin = kare
gisu = igeltsu
gisugile = igeltsero

Jose Mari Satrustegiren Omenez

URZELAI, Pello

Andra Mari Ikastolako lehendakariordea

Arratsaldeon guztioi

Lehendabizi, zorionak.

Zorionak Euskaltzaindiko kide guztiei, iraganekoei eta oraingoei. Zorionak eta esker ona, batez ere 90 urte hauetan guztietan, egoera zail eta gogorretan ere, egindako lanagatik.

Zorionak jaso beharko lituzkeen artean, gaur bereziki omendu nahi dugun euskaltzain bat dago, Jose Mari Satrustegi arruazuarra.

Bi hitz baino ez, Jose Mari Satrustegi gogoratzeko aipamen labur honetan. Bi hitz gure seme-alaben hezkuntzaz arduratzen garenon ikuspegitik.

Bi hitz: altxorra eta jakintza.

Ezkutuan gordeta zegoen altxorra aurkitzen eta ezagutzen lagundu zuen Jose Mari Satrustegik, euskal testu zaharren bildumari esker. Horien artean, adibide gisa, testu bat ekarriko dut gogora ezagutzaren ardatz den jakin-minaren bidea erakusten duelakoan.

Iruñeko Sinodoak *Breviarium* bat argitaratu zuen 1501ean. «Erdi aldera, 175. orrian festaburu eta astegunen egutegia dakar. Latinez ezarritako hilen izenak euskarara itzuli zituen eskuz norbaitek». Orain arte ezagutzen den hilen zerrendarik zaharrena da. Aurkikuntza eder hau Satrustegirena da.

Baina Jose Mari Satrustegik ez digu bakarrik hizkuntzaren altxorraren bidea erakutsi. Baita euskara hitz egiten duen jendearena ere, hau da, herri

jakintza. Hizkuntza pertsonen sentimendu, ikuskera, sinesmen eta esperientziei lotuta.

Satrustegiren *Ekaitza* nobela da horren adibide argia. Bertatik esaldi labur bat: «Udazkena berez ederra da; neguaren bildurra du txarrena». Esaldi ederra eta egiazkoa, baina aitortu behar dut abagune honetan guk ez diogula beldurrik neguari, baizik eta urriaren 18an eguraldi txarra egiteari. Espero dezagun ederra izatea, udazkena ederra baita.

Mila esker Jose Mari Satrustegiri euskararen alde egindako lan guztiagatik, mila esker hizkuntza eta jakintza uztartzeagatik. Mila esker euskaltzain guztiei. *Ekin eta jarrai.*

Euskaltzaindia eta Nafarroa

URRUTIA BADIOLA, Andres
Euskaltzainburua

Arratsalde on guztioi:

Lehenbizi, zuentzat agurra. Hasteko, Andra Mari ikastolako agintariei, irakasleei, langileei, gurasoei, eta haurrei, ederki kantatu digutelako *Nafarroa Oinez*en kanta. Orobat, Udalari eta herritar guztiei, harrera ezin hobea egin digutelako, duela hamar urte egin ziguten moduan.

Agur-hitzak egin behar ditut eta atsegin osoz egiten ditut. Agur-hitzok, horiek merezi dituzuelako, gogo handiz egiten duzuen lan ederragatik.

Eskerrak ere gaur eman diren hitzaldiengatik eta liburuengatik. Zin-zinez Nafarroa eta euskararen alde ahalegin interesgarria egin duzue hizlariok eta egileok.

Natorren, alabaina, punturta, eta esan dezadan gaur aurkezten dugun eskuko orria *Nafarroa eta Euskaltzaindia*, zabalkunderako tresna dela, euskara eta euskal kultura zabaltzeko lanabesa. Har ezazue, beraz, orain, ekitaldi honen irteeran eta barreiatu eta zabal ezazue nonahi eta noranahi.

Hor duzue euskaraz zein gaztelaniaz Euskaltzaindiaren lanak, biltzarrak, bilerak eta ekitaldiak, kideak eta argitalpenak, Nafarroako lurraldean eginak.

Hor ere gure itzaropena, modu onuragarri eta erraz batez euskara eta Euskaltzaindiaren egitekoak nafar guztiei helarazteko.

Eguerdian, Andra Mari ikastolaren eraikinean, haurrak, txintxo-txintxo gure zain zeudela, ohartu naiz aurtengo *Nafarroa Oinez* honetarako aukera-

tu duzuen panpinaz. Argiñe jarri omen diozue izena. Ziur nago hura dela, bere ibilera eta hitz ezin euskaldunagoen bidez, euskararen mezua zabal-
tzeko modurik aproposena.

Hala izan dadila eta holakoa izan dezagun bera, guztion gozamenerako.

Mila esker zuei gaur gurekin egotearren. Mila esker eta gogo biziz euska-
ra eta euskararen aldeko ahaleginetan elkarrekin jarraitu dezagun.

Txikiak handi jarri duzue goiburua. Alabaina, gu ez gara txikiak, handiak baina, handiak ditugulako asmoak eta ekintzak. Izan ere, euskararen espa-
rruan 90 urte bete ditu Euskaltzaindiak eta aldi luze honetan gure argi-ilun eta on-gaitz tarteko, oro har, euskarari zerbait ekarri diogulako, gure hizkun-
tzak aurrera egin dezan gizarte honetan.